

# ЭТНОГРАФИЯ

## ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ АНЪАНАВИЙ ГИЛАМДЎЗЛИГИДА ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИ

Очил Бўриев,  
Қарши давлат университети профессори,  
тарих фанлари номзоди.  
Фотима Тўхтамишева,  
Қарши давлат университети ўқитувчиси.

Аннотация: Ушбу мақолада Қашқадарё воҳаси анъанавий гиламдўзлигидаги трансформация жараёнлари этнография маълумотлари асосида ёритилган.

Калитсўзлар: Қашқадарё, воҳа, Қарши, Шахрисабз, Жейновхудудлари гиламдўзлик, трансформация жараёнлари, ўтроқ, ўзбек, тожик, туркман, араб, мустақиллик.

Аннотация: В данной статье на основе этнографических данных освещены процессы трансформации традиционного ковроткачества Кашкадарьинского оазиса.

Ключевые слова: Кашкадарья, оазис, Каршинский, Шахрисабзский, Джейновский районы ковроделия, трансформационные процессы, оседлый, земледелие, узбеки, таджики, туркмены, арабы, независимость.

Annotation: In this article, based on ethnographic data, the processes of transformation of the traditional carpet weaving of the Kashkadarya oasis are highlighted.

Key words: Kashkadarya, oasis, Karshi, Shakhrisabz, Dzheinovsky districts of carpet weaving, transformational processes, settled, agriculture, Uzbeks, Tajiks, Turkmens, Arabs, independence.

Ўзбек халқи азалий миллий қадиятларини маънавий бойлиги сифатида янада теранурганиш ва бойитиш ниҳоятда долзарбдир. Ўзбекистонда тарихий қадриятлари анча яхши сақланган этнохудудлардан бири саналган Қашқадарё воҳасида азалий халқ ҳунармандчилигининг анъанавий гиламдўзлик тури анча тараққий этган эди.

Гидам бадий тўқимачилик буюми сифатида энг асосий уй жиҳозларидан бири ҳисобланади. Гидамлардан, асосан хона ерига (полига) тушаш, деворга осиб, хонани безатиш, илиш кабилар учун фойдаланилади. Ўзбек хонадонини гиламсиз асло тасаввур қилиш қийин, албатта.

Гидамчилик – гилам тўқиш касби, бадий ҳунармандчиликнинг етакчи соҳаларидан бири саналиб, аجدодларимиз жуда қадимдан шуғулланиб келишган. Хоразмдаги археологик қазилмалар вақтида милоддан аввалги 11 минг йилликка оид гиламлар топилган (Бу ҳақда қаранг: ЎЗМЭ, 3-ж; - Т., 2002. Б. 9-12)

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да келтирилганидек: “гилам-форсча туксиз гилам, палос. Одатда жун, ипакдан тўқилиб, ерга полга тўшаладиган ёки безак учун хона деворига осиб қўйиладиган уй жиҳози, бадий тўқимачилик гилами” (Ўзбек тилининг изоҳли луғати 1-ж; -Т., 2006. Б.501). Шунингдек, халқимиз шеvasида гилам-боф, гиламдўз, гиламчи, гилам тўқувчи, гилама, гиламдўзлик, гиламчилик, гилам тўқиш, гилам қўйиш, гилам кесиш каби терминлар қўлланилади.

Ўзбекларда гилам билан боғлиқ турфа удумлар мавжуд. Масалан, қўни-қўшничилик таомили ҳамда гап пайтида “гилам сотсанг қўшнингга сот, бир учида ўзинг ўтирасан” деб айтилади. Шунингдек гилам доимо эзгулик тимсоли бўлиб, “Уچار гиламлар” ҳақида эртак ва ривоятлар сақланган.

Тарихга назар ташласак, қадимги Оссурия, Бобил, Мидияда кейинроқ эса Эрон, Ҳиндистон ва Туркиядаги тўқилган гиламларнинг донғи кетган эди. VII асрда қўлёзмалари гилам тўқиш санъати ўша даврларда Ўрта Осиёда ҳам ривожланганлигидан далолат беради. V-VII асрларда Ўрта Осиёдаги йирик шаҳар-

лардан Хитойга турли хил гиламлар сотилган. Хусусан Нахшаб (Насаф) воҳаси гиламлари Хитойда харидоргир бўлган. VII-XI асрларда Хоразм, Бухоро, Самарқанд воҳаларида тўқилган жойнамозлари хорижга чиқарилган.

Ўрта Осиёда IX-XI асрларда ҳам гиламдўзлик санъати ниҳоятда тараққий этган. Мўғуллар ҳужуми даврида эса бу санъат тури инқирозга юз тутган. Кейинчалик Соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар даврида бу соҳа яна ривожланган. Хориждан келтирилган ҳунармандлар маҳаллий устахоналарда ишлашган. XVIII-XIX аср бошларида Бухоро воҳаси ва Фарғона водийсида гиламдўзлик санъати тараққий этган. Бу ҳудудларда гиламдўзлик ўзининг бежирим нақшлари юқори сифатли тўқилиши ва техникаси билан алоҳида ўринга эга бўлган.

XX аср бошларида Қўқон, Самарқанд, Андижон, Бухоро шаҳарлари гиламдўзлик маркази ҳисобланган. Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Ургут, Нурота, Андижон, Қарши, Шаҳрисабз гиламлари ўзига хослиги билан ажралиб турган (Бу ҳақда қаранг: С.Булатов. Гилам тўқиш санъати - Ўзбек халқи амалий безак санъати -Т., 1991. Б.334)

Мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудида тўқилган гиламлар ўзига хослиги билан алоҳида ажралиб туради. Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаларида ҳамда Фарғона водийсида гиламдўзлик анча тараққий этиб, ўзига хос этнолокал хусусиятларига ҳам эгадир. Ўзбек халқи анъанавий гиламдўзлиги ҳақидаги баъзи маълумотлар М.Ф.Гаврилов, В.Г.Мошкова, К.Шониезов, С.Булатов, А.С.Уралов, А.Ҳакимов, О.Бўриев, С.Давлатова, Э.Гюль, С.Абдуқодиров каби муаллифлар асарларида учрасада, лекин ҳанузгача илмий тарзда тўлақонли ўрганилмаган (Гаврилов М.В. Ткацкое искусство узбекской женщины- Народное хозяйство Средней Азии -Т., 1927. № 1-2; Мошкова В.Г. Ковры народов Средней Азии в конце XIX-начала XX в -Т., 1970. Шаниязов К. Узбеки-карлуки -Т., 1964; Шу муаллиф. К этнической истории узбекского народа -Т., 1974; С.Булатов. Гилам тўқиш санъати - Ўзбек халқи амалий безак санъати -Т., 1991. Б.334-338; А.С.Уралов. Гиламчилик –мўъжиза яратиш санъати -Т., 1996. Б. 106-111; А.Ҳакимов. Қашқадарё вилоятининг ҳунармандчилиги - “Мозийдан садо”, 2008 йил 4-сон, Б.2-7; О.Бўриев. Қашқадарё воҳаси гиламдўзлиги: анъанавийлик ва замонавийлик - ҚарДУ хабарлари, 2011 йил 1-сон, Б. 54-56; С.Давлатова. Жанубий Ўзбекистон ҳудуди гиламдўзлиги анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари - Ўзбекистонда археология ва этнология фанларининг тараққиёти ва исикболлари -Т., 2012. Б.136-142; Э.Гюль. Қўнғирот гиламлари - “Мозийдан садо”, 2004 йил 1-сон, Б.11; С.Абдуқодиров. Жиззах воҳаси гиламдўзлиги анъаналари ва трансформациялар (тарихий-этнологик тадқиқот) Тарих фан. бўйича фалсафа доктори (Phd) дисс...-Термиз, 2022)

Ўрта асрларда Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон, Шаҳрисабз, Қарши шаҳарлари аҳолиси савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик ишлари билан кенг куламда шуғулланишган.

Ўзбекистоннинг бошқа тарихий минтақалари сингари Қашқадарё воҳасида анъанавий гиламдўзлиги қадимдан ривожланиб келганлиги сабабли ҳудудда соҳа бўйича анъаналарни сақлаб қолиш, ривожлантириш, уни ажоддан -авлодга етказиш, соҳани кенг тарғиб қилиш ва янада кенгайтириш мақсадида илмий тадқиқот қилиш ниҳоятда долзарбдир.

Қашқадарё воҳаси аҳолиси (ўзбеклар, тожиклар, туркманлар ва араблар) инсоният маданий тараққиётининг энг муҳим соҳаси саналган ҳунармандчилик билан ҳам донг таратган. Воҳадаги Буюк ипак йўли тармоқлари орқали хорижий мамлакатлар маҳсулотлари билан савдо-сотиқ қилишнинг кенг имкониятлари вужудга келган. Айниқса, ўрта асрларда Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон, Шаҳрисабз, Қарши шаҳарлари аҳолиси савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик ишлари билан кенг кўламда шуғулланишган.

Бухоро хонлиги даврида Қашқадарё воҳасида, асосан пахта, ипак, қорақўл, шойи-адрасдан тикилган хотин-қизлар кийим-кечаклари, шунингдек, наққошлик, кулолчилик буюмлари, намат (кигиз) хорижга сотилган. Аҳолиси утроқ ва ярим утроқ яшаган воҳанинг Чироқчи, Яккабоғ, Ғузор, Китоб, Шаҳрисабз, Қамаш, Косон, Касби ва бошқа туманлардаги моҳир гиламдўз аёллар ўз санъатлари билан донг таратишган.

Гиламдўзлар, асосан, аёллардан иборат бўлиб, уларга хизмат ҳақи тўланмаган,

кўпинча, гиламни қизлар ҳашар йўли билан ҳам тўқишган. Воҳанинг Муборак, Миришкор, Касби, Косон, Деҳқонобод, Чироқчи, Қамаша каби туманларида гиламдўзлик кенг ёйилган. Воҳада бўлган хорижий савдогарлар араби, шол, қоқма, ғажари номлари билан машҳур бўлган гиламларни сотиб олишган. Воҳа бозорларида гиламдўзлик маҳсулотлари учун алоҳида тимлар ажратилган (О.Бўриев. Кўрсатилган асар. Б.54). Бундан 10 йиллар муқаддам Миришкор туманида Жейнов қишлоғида Жанубий Кореялик этнографлар араби гиламларга жуда қизиқишган, сувенир сифатида туя жунидан тўқилган жойнамоzni сотиб олишган эди.

Воҳада гиламдўзлик асрлар оша ривож топиб, ўз анъаналарига эга бўлган. Чорвадор ўзбек, туркман ва арабаёллари, асосан гиламдўзлик билан шуғулланишган. Гиламдўзлик турларига бозори гилам, қиз гилам, олача гилам, жулхирс, жойнамоz, ўтов учун тасмалар (белпи, тезик, тармоқ), дастурхон, хуржун (тароқи хуржун), бўғжома напрамач (мапрач), нон қоп, ойна халта, туз халта, қошиқ халта, айрон тўрва, чакмон, эркаклар асосан чавандозлар шими (чолвор), от жули, айил кабилар киради (М.Ҳамидова. Кўрсатилган асар. Б.13)

Қашқадарё воҳасидаги ўзбек, тожик, араб ва туркманлар асрлар оша биргаликда баҳамжиҳат яшаб келишади. Мазкур вилоят учун маданий ландшафтнинг ўзига хослиги этнослараро алоқаларда акс этган бўлиб, бу ҳунармандчилик, хусусан гиламдўзлик локал хусусиятларини аниқлашга ёрдам беради.

Масалан, Шаҳрисабз ҳудудида жун ипдан тукилган гиламларга эҳтиёж катта бўлган. Гилам тўқиш Шаҳрисабзнинг кўпгина қишлоқларда кенг ривожланган соҳалардан бири бўлган (Шаҳрисабз: минг йиллар – мероси -Т., 2002. Б. 56, 100)

Ўрта Осиё хусусан Қашқадарё воҳасида сўнгги ўрта асрлар ҳунармандчилигида кенг тарқалган соҳалардан бири қулигул чевар аёлларнинг машаққатли меҳнати маҳсули гиламдўзлик соҳаси санъат сифатида жуда қадрланган. Ва бу соҳа билан, асосан аёллар шуғулланишган.

Гиламдўзликни эгаллаш учун қиз гилам тўқишни ёшлик пайтларидан бошлаб ўрганиб, камида 15 ёшида ҳақиқий чеварга айланган. 7-9 ёшли қизалоқлар чархда ип йиғириш малакасини эгаллаб, 12-14 ёшида уста аёлга шогирд тушишган. 20-25 ёшида тўқишни ўзлаштириб олишган ва 30-35 ёшида эса тажрибали гиламдўз ҳунармандга айланишган. Асосий хом ашёси қўй, эчки ва туя жунидан ҳисобланган гиламдўзлик воҳадаги ўзбек, туркман ва арабларда кенг тарқалган.

Воҳада бўлган хорижий савдогарлар «араби», «шол», «қоқма», «ғажари», номлари билан машҳур бўлган гиламларни сотиб олишган. Шу боисдан ҳам бугунги кунда АҚШ, Англия, Франция, Япония, Туркия, Россия давлатларида, Москва, Санкт-Петербург, Тошкент, Душанбе шаҳарлари музейларида тўқилган нафис безакли гиламлар сақланмоқда.

Воҳада гиламдўзлик асрлар оша ривож топиб, ўз анъаналарига эга бўлган. Қарши воҳасидаги чорвадор ўзбеклар, туркманлар ва араблар аёллари, асосан, гиламдўзлик билан шуғулланишган.

Бу гиламдўзлик турларига бозори гилам, қиз гилам, олача гилам, жулхирс, жойнамоz, утов учун тасмалар (белтош, тезик, тармоқ, айил), дастурхон, хуржун, (тароқи хуржун), бўғжома, напрамач (мапрач), нон қоп, ойна халта, туз халта, қошиқ халта, айрон турва, чакмон, эркаклар (асосан чавандозлар) шими (чолвор), жул, айил кабилар киради.

Академик К.Шониезов қўйи Қашқадарёдаги Қарлуқ, Қамаша ва Жейнов қишлоқлари араби, патли холли, қоқма гиламлари билан машҳурлигини қайд этган (Шаниязов К. Ўзбеки- карлуки -Т., 1964 с.81; Шу муаллиф. К этнической истории узбекского народа -Т., 1974.с. 210, 240)

Қашқадарё воҳасида қўлда тўқилган гиламлар чидамлиги ва нафислиги билан алоҳида ажралиб турган. Бу гиламлар нафақат воҳада хонликда қолаверса қўшни мамлакатларда ҳам машҳур бўлган. Воҳа бозорлари гиламчилик учун алоҳида бозор (гилам бозор) ёки тимлар мавжуд бўлган (М.Ҳамидова. Қашқадарё воҳаси ҳунармандчилиги тарихи (XIX-XX аср бошлари- Т., 2009. Б.62-63)

Ҳозирги даврда қўйи Қашқадарёнинг йирик қишлоқларида (Кожар, Патрон, Денов, Фазли, Қамаша, Мўғлон, Миришкор, Жейнов, Чандир, Помуқ, Хужаҳайрон,

Оброн, Пўлати) гиламдўзликда ўзига хос анъаналар асрлар оша ўз локал хусусиятини анъанагина сақлаб келмоқда.

Дала этнографик кузатувларимизга кўра, қуйи Қашқадарёдаги Қарлуқ, Қамаш ва Жейнов қишлоқлари аҳолиси араби, патли, қоқма гиламлари билан машхур бўлган. Бу гиламлар нафақат воҳада, қолаверса, қўшни ҳудуд ва мамлакатларда ҳам тараққий этган.

Айниқса Жейнов қишлоғидаги араби гиламларнинг донғи дунёга кетган. Ушбу қишлоқда булажак келинлар томонидан тўқиладиган жиҳизи- «қиз гилам» энг бежиримлиги ва нафислиги билан ажралиб туради. Ўта дид билан ва санъаткорона тўқилган бу гилам келинлар сепидан асосий ўринни эгаллаган. Ушбу гилам эса келинчак хонадонининг энг эъзозли ва табарруқ мероси ҳисобланиб, авлодларга мерос бўлиб ўтган. Бу гиламни сотиш ёки совға қилиш умуман мумкин бўлмаган. Қамаш ва Жейнов қишлоқларидаги хонадонларда ҳозир ҳам уч-тўрт аждодлардан мерос бўлиб келаётган «қиз гилам» ларни кўплаб учратиш мумкин. Ахборотчи Жейновлик маҳалла фаоли М. Миргулованинг маълумотича, Жейнов қишлоғида қуйидаги турдаги гиламлар тўқилган: яғлови, жеҳизи, хишли, харам, тойир бойи, партавуз, бозори. Туя жуни муқаддас саналиб, 2,4 меҳробли жойнамоzлар тўқилган. Келин бўлажак қайнота ва қайнонасига жойнамоz тўқиб берган (Дала ёзувлари, 2020 йил июнь)

Қашқадарё воҳасининг Қарши чўлида яшовчи чорвадор араблар ва туркманлар Қамаш, Жейнов, Чандир қишлоқларида яшашиб, ҳозирга қадар ҳам бу асрий анъаналарини ҳам давом эттириб келмоқдалар. Улар тўқиган гиламдўзлик буюмларига бозор гилам, қиз гилам ва жулхирс гилам, араби гилам, қоқма гилам, жун гилам, патсиз палослар, турли буюмлар солиб қўйиладиган гиламдан қоплар, халта тўрвалар, хуржун ва бошқаларни киритиш мумкин (С.Давлатова. Кўрсатилган асар. Б.136-142.)

Қашқадарёда шол гилам, патли гилам, жулхирс, араби гилам, ғажари гилам, хуржун тўқиш кабилар кенг расм бўлган. Гиламдўзликнинг энг йирик марказларидан бири бу воҳанинг Жейнов қишлоғи бўлиб, бу ҳудудда ўрта асрларда кўчириб келинган араблар яшади. Ҳозирги даврда улар маҳаллий аҳолига тобора сингишиб кетмоқда. Шундай бўлишига қарамасдан улар ўзларини анъаналарини сақлаб қолишган. Қариялари эса араб тилида бемалол сўзлаша оладилар. Бу ерда, асосан, қадимий ҳисобланган жиҳизи - гиламлар тўқилади ва сақланади. Қишлоқда тўқиладиган (жиҳоз гилами)ни «қиз гилам» деб аташади. Чорвачилик узоқ йиллар давомида воҳа аҳолиси, ҳусусан ўзбеклар, туркманлар, араблар ва қорақалпоқлар учун асосий ва сердаромад бўлган. Воҳанинг Қамаш, Хужаки, Жейнов қишлоқларида гилам тўқиш ривожланган бўлиб, бу ерда «араби гилам» деб юритиладиган патсиз гиламлар тўқилган. Бу гиламларда кўчманчи чорвадор халқларнинг ўзига хос маданияти акс этган. Гиламлар, асосан қўй жунидан тўқилган.

1985 йил май ойида ҳозирги Россия Федерациясининг Санкт-Петербург шаҳридаги Россия Давлат Этнография музейи (собик Иттифоқ халқлари Давлат этнография музейи) Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари бўлими мудири рус элшуноси Б.С.Гамбург Қашқадарёнинг Жейнов қишлоғидаги «қиз гилам» нинг ниҳоятда қадрли эканлиги ҳақида ниҳоятда тўлқинланиб сўзлаб берган эди (проф.О.Буриевнинг шахсий архи-видан).

XIX-XX аср бошларида воҳада гиламчилик маҳсулотлари ўзининг юқори сифати ва нақшларининг ранг-баранглиги билан алоҳида ажралиб турган. XIX аср охиригача гиламлар табиий буёқлар билан буялган, сўнгра эса анилиндан (нил буёқи яъни кўк буёқ) фойдаланилган. Гилам учун, асосан қўй, шунингдек эчки, туя жуни баъзи ҳоллардагина зиғир, пахта ва ипак толалари ишлатилган.

Воҳа гиламчилигида дашт аҳолининг удумлари давом эттирилиб, геометрик нақшлар, қисман анъанавий ислимий безаклар қўлланган.

Воҳанинг Касби туманидаги Қатағон қишлоғида, асосан баҳор ва ёз фаслларида гилам тўқилган. Гилам тўқиш яхши, омадли ва ҳосиятли кунлар-чоршанба, пайшанба кунлари бошланиб, бу «гилам қўйиш» дейилади. Гилам тўқиш ҳашарига қўни-қўшни ва яқин қариндош аёллар таом тайёрланиб, дастурхони билан келишган

(“дастурхон узатиш”) ва қўмаклашишган (“қўл солишиш”). Орадан 10-15 кун ўтгач, гилам тўқиш тугагач (яна хосиятли кунда) кайвони аёллардан бири охири қисмини кесиб берганки, бу «гилам кесиш» деб номланади.

Ҳозирги даврда ҳам қадри тушмай келаётган гилам тўқиш турли усул ва хилма-хил андозаларда тўқилиб, улардан энг машҳури «араби гилам» ҳисобланади. Бу гиламни Ўрта Осиёда тарқалиши араблар истилосидан бошланганлиги сабабли ҳам шу ном билан аталади.

Шунингдек, ўзбек ва араби гиламларининг ўзаро фарқли жиҳатлари ҳам мавжуд. Араби гиламларда жонзодлар рамзини ифодаловчи зооморф белгилар безак сифатида ишлатилмайди. Лекин кўчманчи туркий халқлар маданиятида эса аксинча жонзотларни тасвирлаш анъанаси қадимдан мавжуд бўлган.

Гилам тўқиш учун қўйнинг баҳорги қирқим жуни («тирик жун») дан 14-16 кг ип йиғирилиб, камалак рангида (7 хил рангда) бўялади. Бу ранглар турли хил жило бериш, товланувчанлиги ва кишини ўзига мафтун этувчи нақшлар билан алоҳида ажралиб туради. Кузги жун, «ўлик жун» дейилиб, сифати баҳор чиқишида паст бўлади). Воҳанинг хўжалик фаолияти чорвачиликка ихтисослашган қўнғирот, қатағон, сарой, кипчоқ, уз, араб, туркман каби этник жамоалари қўй, эчки, туя жунидан чакмон (“бахати”, “босма”, “қоқма”, “тивити”, “силкима” рангига қараб эса “кўк чакмон”, “малла чакмон”, “оқ чакмон”) ва кебанак, палос, хуржун, турва, халта каби буюмлар тайёрлаганлар.

Гиламучунжуннисаралаш, ювиш, титиш, йиғиришяъни уни ипшаклига келтириш (калава қилиш) билан, асосан хотин-қизлар уй шароитида шуғулланганлар. Жун аввало, ювиб, титилган лозим бўлса буялган. Жунни титишда махсус тайёрланган оддий савачўпларда фойдаланилган.

Савачўплар дарахт ёки юлғун новдасидан тайёрланиб, ҳар савачўпнинг узунлиги 1,5-2 метр бўлган. Жун 6, 8, 10 жуфт дона савачўплар ёрдамида саваланган. Жунни титаётган аёл савачўпнинг жуфт миқдорини ҳар икки қўлига олиб турган ҳолда жунни гоҳ ўнгга, гоҳ чап қули билан савалагач дағал жун анча майинлашган. Шунингдек жун қўлда ҳам титилиб, майин ҳолатга келтирилган. Титилган жун йиғирилиб, калава тайёрланган. Жун урчуқ (қуйи Қашқадарё воҳаси қарлуқларида атанок) ёрдамида йиғирилган. Эркаклар кўпинча чиллик билан ипни йиғирганлар.

Гилам тўқиш мосламаси «араби гилам дўкони» деб аталган. Ўрик (зардоли) ёки тут ёғочдан тўртта тахтадан тўрт бурчак шаклида мослама ясалади. Тўқишда махсус тароқдан фойдаланилган.

Гиламни тўқишда тўқув дастгоҳи деворга осиб қўйилади ёки ерда ҳам тўқилади. Гиламга нусха туширишнинг бир неча турлари мавжуд бўлиб, уларнинг баъзилари эса арча «нақши» деб аталса, кўпчилиги «тароқи» нусха ёки «атиргул нақши» номлари билан машҳурдир.

Воҳанинг баъзи қишлоқларида (Қатағон, Қарлуқ, Хитой ва х.к) жулхирс тўқиш ҳам расм бўлган ва бу анъана ҳозиргача ҳам давом этиб келмоқда. Шунингдек воҳада хуржун, жойнамоз, чолвор, пайтава турли тўрвалар ҳам тўқилган.

Воҳанинг Чироқчи туманидаги Чиял қишлоғида гиламчилик анъаналари давом эттирилиб келинмоқда. Жундан тўқилган гилам қишда иссиқ бўлади. Қирқшоҳли, араби, жулхирс холи гиламлари ранги, нақши билан ажралиб туради. Айниқса, майда шох жулхирс, туятовон жулхирс гилам турлари кенг тарқалган. Чиял қишлоғининг қайси бир хонадонига борманг инсон соғлиги учун табиий фойдали маҳсулотлардан тайёрланган гиламлар билан безатилишини кўришимиз мумкин. Қишлоқ қизларининг сепида гилам бўлмаса, сеп ҳисобланмаган. Шу боиси қизи бор хонадон яхши ният билан туя ва қўй жунидан бўғжома тўқиб сандиққа жойлаб қўяди. Бўғжомога кўрпа-ёстиқлар ҳам солишган. Қизлар сепига икки дона, йигит уйланса бир дона бўғжома берилган. Чироқчи гиламдўзлиги тажрибасини Араббанди қишлоғидаги ҳунарманд Санобар Қўлдошева тажрибасини Япониялик тадқиқотчи Соно Фумото бевосита 2-3 йил шу қишлоқда яшаб ўрганди.

Тарих саҳифалари шоҳидлигича, Россия ҳукумати томонидан гиламдўзликни ривожлантириш мақсадида махсус фармон ҳам қабул қилинган. Ушбу фармонда янги гиламдўзлик устахоналари очиш, марказлар, кўргазмалар ташкил этиш,

гиламдўзлик устахоналарига назоратчилар тайёрлаш, сифатсиз бўёқлар, жумладан анилиндан фойдаланишни тақиқлаш каби бандлар мавжуд. Гиламдўз аёлларга ҳақ ҳам тўланган. (М.Ҳамидова Кўрсатилган асар Б.63)

XX асрда гиламдўзлик ўзига хос тараққий этди. Совет даврида артеллар тузилиб, халқ уста аёллари жалб этилди. 40-50 йилларда гиламдўзлик марказлари ташкил этилди. 60 йиллар охирларида артеллар бирлаштирилиб, янги гилам корхоналари ташкил топди. Гиламдўзлик саноати ривожлана бошлади. Мустақилликдан сўнг гилам саноати корхоналарига хориж технологияси ва асбоб – ускуналари келтирилди ҳамда қўшма корхоналар фаолият юрита бошлади. Айниқса, касаначилик орқали гилам тўқишга эътибор кучаймоқда.

Воҳада аждоглари ярим ўтроқ яшаган ҳудудларда ўзбеки, араби ва туркмени гиламлар тўқиш кенг тарқалганлиги гиламдўзликда анъаналарни анча уйғунлашганлигини кузатиш мумкин. Содир бўлган этник- маданий жараёнлар натижасида воҳа аҳолиси маданияти, жумладан гиламдўзликдаги анъаналари симбиози шаклланимоқда (А.Ҳакимов Қашқадарё вилоятининг хунармандчилиги -“Мозийдан садо”, 2008 йил 4-сон, Б.2-7)

Воҳада гиламдўзлик бўйича, асосан, Қарши ва Шаҳрисабз мактаблари шаклланиган. Аждоглари қўнғирот, сарой, манғит, ўз каби қавмлар авлодлари гиламдўзлик анъаналари ҳозирги даврда ҳам ўзига хослиги билан алоҳида ажралиб туради.

Демак, Қашқадарё воҳаси гиламдўзлигиминтақадаги бошқа ҳудуд гиламдўзлигидан буткул фарқ қилмасида, ўзига хос ишлаб чиқариши, рангларининг берилиши, тўқилиш услуби ва техникаси, ҳаттоки номланишида ҳам алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу эса ўз-ўзидан бу алоҳида гиламдўзлик мактабини ўзига хос этноҳудудий жиҳатларини намоён этади ва бу ҳудудда гиламдўзлик мактаби анъаналари ҳозиргача сақланиб қолган.

Кўриниб турибдики, саноатнинг ривожланиши анъанавий гиламдўзликка ҳам таъсир кўрсатиб, соҳа бўйича оқсоқликни ва муаммоларни кўзатиш мумкин. Лекин ҳар қандай фабрикада ёки корхонада тўқилган гилам қулда яратилган анъанавий гиламга тинглаша олмайди. Гиламдўзлик анъаналарини жамият иқтисодий ва маънавий ҳаётида ҳам ўрни мавжудки, бу турфа удум ва анъаналарнинг аҳамияти ниҳоятда беқиёсдир. Шу боисдан ҳам гиламдўзлик анъаналарини қайта тиклаш давр талабидир.

Айни даврда Қашқадарё воҳасида ҳам гиламдўзлик цехлари, марказлари, кластерлари ташкил этилмоқда, воҳа бўйича мактаблар анъаналари тикланимоқда. Қашқадарё воҳасидаги гилам тўқиш ва у билан боғлиқ турфа удумлар асрлар оша сайқалланиб келмоқда. Ҳозирги замонавий хонадон уйлари гиламларсиз асло тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, гиламлар билан уйларимиз гўзал, шинам ва хонадонимиз файзлидир. Ана шу шинамлик, гўзаллик асрлар давомида аждоғларимиз томонидан яратилган. Шу боисдан ҳам мамлакатимизда, мазкур воҳада гилам тўқиш ва у билан боғлиқ турфа удумлар асрлар оша такомиллашиб, боқийлигича қолиб келмоқда (А.С. Ўралов. Гиламчилик –мўъжиза яратиш санъати - Т., 1995. Б.111)

Хонадонимиз беаги ҳисобланган гилам учун жунни саралаш, тозалаш, йиғириш, бўйаш, тўқиш учун зарур асбоб-ускуналарни урнатиш, гилам тўқиш ва тикиш билан турфа урф-одатлар ва удумларни тарих-этнография маълумотлар асосида илмий тадқиқ этиш ва халқимизга етказиш ниҳоятда долзарб бўлиб турибди.

Ўзбекистон халқ шоири Миртемир мадҳ этганидек:

Зар гиламлар тўқийсиз нур тўқиб кўзингиздан.

Ҳар қатим, ҳам бўёқда нишон бор ўзингиздан.

Кўкламдек барки ял-ял, сиз шундоқ санамларсиз,

Уйлар безаксиз қолур, шу попул гиламларсиз.

## ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙЎАТИ:

1. Гаврилов М.В. Ткацкое искусство узбекской женщины - Народное хозяйство Средней Азии -Т., 1927. № 1-2;
2. Мошкова В.Г. Ковры народов Средней Азии в конце XIX-начала XX в -Т., 1970.
3. Шаниязов К.Узбеки-карлуки -Т., 1964; Шу муаллиф. К этнической истории узбекского народа -Т., 1974 с. 210, 240
4. Булатов. С. Гидам тўқиш санъати - Ўзбек халқи амалий безак санъати -Т., 1991. Б.334-338
5. Ўралов. А.С. Гидамчилик –мўъжиза яратиш санъати -Т., 1996. Б. 106-111
6. Бўриев. О. Қашқадарё воҳаси гидамдўзлиги: анъанавийлик ва замонавийлик-ҚарДУ хабарлари, 2011 йил 1-сон, Б. 54-56
7. Давлатова. С. Жанубий Ўзбекистон ҳудуди гидамдўзлиги анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари -Ўзбекистонда археология ва этнология фанларининг тараққиёти ва исиқболлари -Т., 2012. Б.136-142
8. Гюль. Э. Қўнғирот гидамлари - “Мозийдан садо”, 2004 йил 1-сон, Б.11
9. Ҳақимов А. Қашқадарё вилоятининг ҳунармандчилиги -“Мозийдан садо”, 2008 йил 4-сон, Б.2-7
10. Ҳамидова. М. Қашқадарё воҳаси ҳунармандчилиги тарихи (XIX-XX аср бошлари) - Т., 2009. Б.62-63
11. Абдуқодиров. С. Жиззах воҳаси гидамдўзлиги анъаналари ва трансформациялар (тарихий-этнологик тадқиқот) Тарих фан. бўйича фалсафа доктори (Phd) дисс...-Термиз, 2022)
12. ЎЗМЭ, 3-ж; - Т., 2002. Б. 9-12
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати 1-ж; - Т., 2006. Б.501
14. Дала ёзувлари, 2020 йил июнь.
15. проф.О.Бўриевнинг шахсий архивидан.

## ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ТРАДИЦИЙ УЗБЕКОВ

Ақчаев Фаррух Шавкатович,  
проректор Жиззахского ГПУ, доктор  
философии по историческим наукам, доцент  
Шералиев Жамшиджон Умиджон ўғли,  
студент Жиззахского ГПУ

Аннотация. В данной статье описываются сложенные в течение веков национальные и религиозные традиции узбекского народа, обычаи и праздники, ценности, идеи народного устного творчества, семейные отношения и размышления о гармонизации национальной системы образования и религиозных верований, связанных с воспитанием детей в народных представлениях.

Ключевые слова. Духовно-нравственное воспитание, национальные и религиозные традиции, пословицы, песни, сказки и эпосы, семейные отношения, подростковый возраст, идеальная личность.

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек халқининг асрлар давомида шаклланиб келган миллий ва диний анъаналари, урф-одат ва маросимлари, қадриятлари, халқ оғзаки ижоди наъмуналари, оилавий муносабатлари ҳамда халқона қарашларида фарзанд тарбияси билан боғлиқ миллий тарбия тизими ҳамда диний эътиқод уйғунлашуви тўғрисидаги мулоҳазалар баён этилган.

Калит сўзлар. Маънавий-ахлоқий тарбия, миллий ва диний анъаналар, мақол, қўшиқ, эртақ ва дostonлар, оилавий муносабатлар, ўсмирлик даври, идеал шахс.

Abstract. In this article, the national and religious traditions, customs and rituals, values, examples of folk art, family relations and national views of the Uzbek people, which have been formed over the centuries, the national education system and the harmony of religious beliefs are described.